

Ольга Воробйова

доктор філол.н., професор
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-9039-9737
o.p.vorobyova@gmail.com

Віталій Швець

магістрант факультету лінгвістики
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Київ, Україна
frey.vit@gmail.com

ТИПОЛОГІЯ ЗАСОБІВ ТВОРЕННЯ ГУМОРУ В БІОГРАФІЧНОМУ НАРАТИВІ (НА МАТЕРІАЛІ КНИГИ БОРИСА ДЖОНСОНА “THE CHURCHILL FACTOR. HOW ONE MAN MADE HISTORY” ТА ЇЇ УКРАЇНСЬКОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ)

У статті розглянуто шляхи використання гумору в англomовному біографічному наративі та його українськомовному перекладі для заохочення читача до знайомства з твором, для побудови діалогу між автором і читачем, а також для багатогранної характеристики героя. Біографічний твір Б. Джонсона, присвячений життєпису Вінстона Черчилля, є яскравим прикладом успішного застосування гумористичних прийомів у біографічному наративі та їх відтворення у перекладі. Борис Джонсон звертається до гумору як до інструменту висвітлення слабких та сильних сторін Черчилля як політичного діяча та непересічної особистості, формуючи баланс між кумедними й серйозними епізодами в житті головного героя. Основними засобами творення гумору, застосованими в аналізованому біографічному творі, виявилися: перебільшення й гіперболізація, метафорика, гра слів та іронія. Авторське використання зазначених стилістичних засобів і прийомів з гумористичною метою є ефективним для досягнення декількох цілей. Поряд із намаганням зацікавити читача та підтримувати його/її інтерес до змісту твору, гумористичний виклад допомагає олюднити Черчилля, зробити його більш зрозумілим для читачької аудиторії. Крім того, гумор сприяє полегшенню розуміння складних ідей та мотивів, якими керувався Черчилль у своїй політичній кар'єрі й повсякденному житті. Стаття завершується роздумами про те, як використання гумористичних прийомів вплинуло на побудову аксіологічної візії історичного персонажа біографії, що пропонується читачеві.

Ключові слова. Гумор; біографічний наратив; біографія; гумористичні прийоми; іронія; метафора; гіпербола.

1. ВСТУП

Гумор у біографічному наративі є потужним інструментом привернення й утримання читачької уваги, побудови діалогу між автором і читачем, а також наочного роз'яснення складних ідей та мотивів, якими керувався персонаж біографічного твору, приймаючи те чи інше рішення. Прийоми гумору в біографіях нерідко застосовуються для гуманізації героя, підкреслення його слабких та сильних сторін (Dodds, 2022, p. 245-247). Біографія Вінстона Черчилля авторства Бориса Джонсона “The Churchill Factor. How one man made history” – це яскравий приклад ефективного застосування гумору в біографічному наративі. У минулому журналіст, Б. Джонсон відомий своєю дотепністю й талантом оповідача (Davies, 2019). Біографічний наратив як популярний жанр у літературі є своєрідним вікном, крізь яке можна зазирнути в перебіг життя відомих людей. Проте написання біографії не є легким завданням, і Б. Джонсон використовує гумор не лише як допоміжний засіб для викладу інтригуючих та захоплюючих історій з життя Вінстона Черчилля, при цьому балансує на межі між серйозними та гумористичними епізодами, а й як своєрідну стратегію побудови наративу. У цій стратегії задіяно низку стилістичних засобів і прийомів, які й будуть розглянуті у статті в контексті тих цілей, яких досягає автор життєпису.

Актуальність проблематики, окресленої у статті, полягає, передовсім, у визначенні того, яким чином працює у біографічному наративі гумор як стратегія його побудови, спрямована на формування оціночної матриці сприйняття героя біографії читацькою аудиторією.

Нашою **метою** є систематизація основних стилістичних засобів і прийомів створення гумору в англійському біографічному наративі та їхніх еквівалентів в українськомовному перекладі, ідентифікація компонентів наративної стратегії гумору, включно із впливом, який ці засоби та прийоми можуть справляти на читача.

2. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті застосовано методи лінгвостилістичного, контекстуально-інтерпретаційного та нарративного аналізів для виокремлення ключових стилістичних засобів та прийомів застосування гумору в біографічній оповіді, а також використано методику їх аксіологічного тлумачення задля оцінки того, як гумор впливає на сприйняття змісту біографії та особистості її героя потенційною читацькою аудиторією.

3. РЕЗУЛЬТАТИ Й ОБГОВОРЕННЯ

Адекватне розуміння гумору читацькою аудиторією передбачає усвідомлення певних його культурологічних і ситуативних особливостей. Так, гумористичні висловлювання, притаманні одній національно-етнічній спільноті, можуть видаватися не смішними, а точніше незрозумілими, усередині іншої подібної спільноти. Крім того, не всі компоненти гумору однаково ефективні в різних ситуаціях – рівень прийнятності гумору може також залежати від персональних віросповідань, знань та переконань (Jiang et al., 2019, p. 5). Відомо, що гумор існує у багатьох формах: візуальній, просторово-тілесній, звуковій, вербальній тощо. Аналізуючи текст, ми маємо справу зі словесно вираженим гумором, ефект використання якого значною мірою залежить від мови, за допомогою котрої відбувається його реалізація чи відтворення. З огляду на вищесказане, сформулюємо таке робоче визначення словесного гумору: будь-який жарт, виражений на письмі, є словесним гумором, адекватність сприйняття та інтерпретації якого залежить від особливостей конкретної мови в певному ситуаційно-культурному контексті.

Лінгвістика завжди відігравала провідну роль у дослідженні гумору (Attardo, 1994; 2017; Jiang et al., 2019; Claridge, 2010), тому що саме мовна комунікація – це одна з основних сфер творення й відтворення гумору. І навіть якщо гумор актуалізовано візуально, його в багатьох випадках необхідно пояснювати мовними засобами (Attardo, 2017, p. 1).

Поряд із зазначеними параметрами впливу, певну роль у продукуванні й відтворенні словесного гумору відіграє чинник жанру в його нарративному вимірі. Так, аналіз біографічного твору Бориса Джонсона, присвяченого висвітленню політичної фігури Вінстона Черчилля та його особистості (Johnson, 2015), показує, що провідними серед словесних засобів творення гумору в тексті розглянутої документальної біографії і у її українськомовному перекладі є стилістично марковані одиниці й риторичні прийоми, такі як перебільшення й гіпербола, метафора, гра слів та іронія. Розглянемо ці засоби створення словесного гумору в біографічному наративі детальніше.

Перебільшення й гіпербола. Обидва ці риторичні прийоми передбачають перебільшення правдивого змісту задля досягнення драматичного ефекту. Проте перебільшення є більш загальним терміном, тоді як гіпербола конкретнішим, передбачаючи, зокрема, використання перебільшення для досягнення гумористично-драматичного ефекту (Claridge, 2010, p. 232-233). У біографічній книзі про В. Черчилля Б. Джонсон використовує перебільшення й гіперболу для того, щоб продемонструвати свою симпатію до постаті Черчилля, у такий спосіб підштовхуючи читача до переживання таких самих емоцій по відношенню до Черчилля, що й сам Б. Джонсон, наприклад: *the greatest Briton of all time* (Johnson, 2015, p. 1) – *найвеличніший британець в історії* (Джонсон, 2022, с. 7), *a visionary*

leader (Johnson, 2015, p. 296) – *далекоглядний лідер* (Джонсон, 2022, с. 302). І хоча на перший погляд ці твердження виглядають цілком правдивими, вони не є до кінця об'єктивними, тому що історія Великої Британії настільки різноманітна й динамічна, що вона не обмежується Вінстоном Черчиллем як найвеличнішим британцем. Навряд чи можна сказати, що він був завжди далекоглядним лідером, зважаючи на те, скількох помилок В. Черчилль припустився протягом своєї політичної кар'єри.

На наш погляд, усе це вказує на те, що Б. Джонсон використовує прийоми перебільшення й гіперболізації для просування своєї суб'єктивної думки про Черчилля, висвітлюючи його особистість переважно з позитивного боку. При цьому Б. Джонсон уміло використовує ці прийоми для посилення драматичного ефекту завдяки додаванню гумористичних нюансів до характеристики героя, наприклад: *beaver who dammed the flow of events* (Johnson, 2015, p. 5) – *бобер, що своєю греблею переспрямував потік історії* (Джонсон, 2022, с. 12). Треба визнати, що Б. Джонсону не завжди вдається показати Черчилля винятково в позитивному світлі, опускаючи його політичні та індивідуальні вади, наприклад, пристрасть до алкоголю: *his habit of working on into the small hours – fuelled by brandy and liqueurs* (Johnson, 2015, p. 12) – *його звичка працювати аж до ранку (часто заправившись лікерами та брені)* (Джонсон, 2022, с.19). Проте такі випадки використання перебільшення й гіперболізації надають біографічному наративу додаткової об'ємності та жвавості.

Метафора. Одним з поширених способів творення гумористичної інконгруентності як ключового складника гумору є двозначність у тлумаченні співвідношення буквального й переносного значень метафор. Так звана теорія дистанції пояснює цей феномен тим, що чим більшою є семантична відмінність між двома компонентами метафори, тим сильнішим є гумористичний ефект, що виникає (Attardo, 2021, p. 365). Гумористичні метафори – це парасольковий термін на позначення якнайменше трьох різних феноменів: 1) метафор, що є смішними самі по собі; 2) метафор, які описують референт, що за своєю суттю є смішним; 3) невдалих метафор, тобто тих, які випадково стають смішними, або тих, які навмисно створені таким чином, щоб здаватися невдалими (Attardo, 2015, p. 92).

Біографічна книга Джонсона вміщує немало прикладів застосування гумористичних метафор. Так, в одному з епізодів твору Б. Джонсон описує, як у розпал Другої Світової війни італійське посольство у Великій Британії запропонувало англійцям свою роль посередника між Англією й Німеччиною, зіставляючи цю пропозицією з музичною увертюрою, порівняймо: *This was not just a simple overture from Mussolini* (Johnson, 2015, p. 12) – *це була не просто увертюра до перемовин від Муссоліні* (Джонсон, 2022, с. 18). Б. Джонсон використовує музичний термін «увертюра», що означає інструментальний вступ до оперного чи театрального спектаклю, прирівнюючи спроби дипломатії під час війни до мистецтва. І хоча можна дискутувати про те, чи є ця метафора оригінальною чи вона є стертою, зважаючи на те, що війну нерідко асоціюють з мистецтвом, можемо припустити, що Джонсон навмисно саркастично загострює ницість цього намагання, нівелюючи серйозність такого порівняння й засуджуючи спроби італійців «примирити» Велику Британію й Німеччину.

Гра слів. Гра слів як поширена техніка створення гумору в текстах різних жанрів дозволяє встановлювати несподівані й кумедні зв'язки між словами та їхніми значеннями. Крім досягнення гумористичного ефекту, гра слів викликає естетичне задоволення, слугує приверненню та утриманню уваги читацької аудиторії, провокує очікуваний емоційний відгук, дозволяє обговорення табуйованих тем тощо (Thaler, 2016, p. 49-50). Одним з прикладів застосування цього прийому Б. Джонсоном є опис одного з персонажів твору: *it was Mrs Everest, [...], with so much bustle and petticoat that she appears as pyramidal in structure as Everest itself* (Johnson, 2015, p. 114) – *натомість місіс Еверест, [...], білий чепець із мереживом, чорна сукня з таким турнюром і нижньою спідницею, що, здавалося, її пірамідоподібний образ і справді нагадував Еверест* (Джонсон, 2022, с. 122). У цьому прикладі гра слів обертається навколо порівняння місіс Еверест, жінки, яка доглядала малого Черчилля, огортаючи його любов'ю, якої не вистачало персонажеві від власної матері (Johnson, 2015, p. 144), з горою Еверест – найвищою горою у світі. Б. Джонсон описує жінку як

«пірамідоподібну», тим самим підкреслюючи, що не лише її прізвище нагадує про гору, але і її зовнішній вигляд.

Іронія. Цей двоплановий прийом, який передбачає ситуацію, коли говорять одне, а мають на увазі інше, нерідко використовується для створення гумору. При цьому іронія в певному контексті може бути як прихованою, так і очевидною, функціонуючи як стратегія оповіді, за допомогою якої можна виразити широкий спектр емоцій – від негативних до позитивних (Colston, 2017, p. 234-235). Застосування іронії є одним із найяскравіших виявів Джонсової манери зображення Черчилля у розглянутій біографії. Використання цього прийому в біографічному наративі спрямоване не лише на створення гумористичного ефекту, а й на висвітлення певних нюансів у житті та характері головного героя. Спираючись на іронію, Б. Джонсон малює вербальний портрет В. Черчилля як реалістичну й гуманізовану оповідну версію головного героя, репрезентуючи його у вигляді суперечливої фігури. Порівняймо: *of all the politicians of his generation, Churchill was not just the best speaker, the best writer, the best joke-maker, the bravest, the boldest and most original. It was crucial to the Churchill Factor that he was also the biggest policy wonk you ever saw* (Johnson, 2015, p. 189) – *Черчилль був найкращим оратором, найкраще писав, жартував, був найхоробрішим, найзухвалішим та найсвоєріднішим серед політичних фігур свого покоління. Але Черчилль був і найбільшим політичним «ботаном», якого ви будь-коли бачили* (Джонсон, 2022, с. 196). Гумор такого опису, підсилений іронією, дозволяє Борису Джонсону висвітлити фантастичну працелюбність Черчилля під несподіваним кутом зору, переломлюючи її крізь його надмірну пристрасть до деталей.

4. ВИСНОВКИ І НАПРЯМИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Провідною особливістю творів жанру документальної біографії є центральна роль, яку займає у таких творах особистість героя, нерідко складна й суперечлива. Краще зрозуміти таку особистість нерідко допомагає гумор як тактика чи стратегія біографічної оповіді. Підсміюючись над героями та їхніми вчинками, ми водночас виявляємо до них нашу щирю емпатію. Це стає особливо важливим, коли йдеться про масштабних, але неоднозначних персонажів, таких як Вінстон Черчилль. Гумор у розглянутому біографічному тексті виконує декілька функцій, роблячи його більш захоплюючим і цікавим для широкої аудиторії. Біографія, написана в такій манері, стає більш зрозумілою пересічному читачеві, залучаючи нових прихильників цього жанру. На такому тлі цікавою особливістю документальної біографії “The Churchill Factor. How one man made history” та її українськомовного перекладу постає те, що її автор, відомий журналіст, письменник і політичний діяч Борис Джонсон, використовує стратегію гумору для того, аби читач, слідуючи за наративом, ставав усе більш прихильним до Черчилля як до особистості та громадського діяча, неначе сам Б. Джонсон виступає провідником його політичних поглядів та ідей. Зрозуміло, що використання гумору в біографічному наративі має свої жанрові й тематичні межі. Надмірне використання гумору може мати протилежний ефект, відштовхуючи читачів від позитивного сприйняття особистості героя. Проте Борису Джонсону вдається застосовувати гумор відносно свого героя, не виявляючи при цьому неповаги чи грубощів. Тому влучне використання гумору стає потужним інструментом побудови біографічного наративу.

Проведене дослідження показало, що в межах домінантної наративної стратегії гумору Борис Джонсон застосовує широкий спектр засобів його творення, серед них: перебільшення й гіперболізація, метафоричні вислови, гра слів та іронія. Завдяки такій стратегії побудови біографічної оповіді в оригіналі й перекладі досягається низка художніх ефектів, а саме, діалогізація викладу, емоційне залучення читачької аудиторії, гуманізація героя та риторичне переконання читачів у відданості Вінстона Черчилля власним, загальнолюдським і державним ідеалам.

Подальші дослідження особливостей побудови біографічного наративу передбачають систематизацію шляхів відтворення наративних стратегій гумору в перекладі, а також встановлення ролі й місця інших стратегій оповіді у творах біографічного жанру.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Джонсон, Б. (2022). *Фактор Черчилля. Як одна людина змінила історію*. Пер. з англ. Ю. Гірича. Харків: Віват.
- Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Attardo, S. (2015). Humorous metaphors. In: Brône, G., Feyaerts, K., & Veale, T. (eds.), *Cognitive Linguistics and Humor Research*. Berlin: Mouton de Gruyter, p. 91-111.
- Attardo, S. (2017). Humor in language. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*, p. 1-16. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.342>
- Attardo, S. (2021). Humor and Cognitive linguistics. In: Wen, X., & Taylor, J. R. (eds.), *The Routledge Handbook of Cognitive Linguistics*. London: Routledge, p. 359-371.
- Claridge, C. (2010). *Hyperbole in English: A Corpus-based Study of Exaggeration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Colston, H. L. (2017). Irony and sarcasm. In: Attardo, S. (ed.), *The Routledge Handbook of Language and Humor*. London: Routledge, p. 238-249.
- Davies, G. (2019). Meet Boris Johnson: The UK's controversial new prime minister. *ABC News*. <https://abcnews.go.com/International/meet-boris-johnson-controversial-figure-uks-prime-minister/story?id=63861394>
- Dodds, L. (2022). Biographical writing. In: Pender, P., Smith, R. (eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Early Modern Women's Writing*. Palgrave Macmillan Cham. Living reference work. https://doi.org/10.1007/978-3-030-01537-4_105-3 <https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-3-030-01537-4#affiliations>
- Johnson, B. (2015). *The Churchill Factor: How One Man Made History*. London: Hodder & Stoughton.
- Jiang, T., Li, H., & Hou, Y. (2019). Cultural differences in humor perception, usage, and implications. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 123, p. 1-8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00123>
- Thaler, V. (2016). Varieties of worldplay. In: Knospe, S., Onysko, A., & Goth, M. (eds.), *Crossing Languages to Play with Words. Multidisciplinary Perspectives*. Berlin: De Gruyter, p. 47-63. <https://doi.org/10.1515/9783110465600>

REFERENCES

- Dzhonson, B. (2022). Faktor Cherchyllia. Yak odna liudyna zminyla istoriiu. (The Churchill Factor: How One Man Made History). Per. z anhl. Yu. Hirycha. Kharkiv: Vivat.
- Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humor*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Attardo, S. (2015). Humorous metaphors. In: Brône, G., Feyaerts, K., & Veale, T. (eds.), *Cognitive Linguistics and Humor Research*. Berlin: Mouton de Gruyter, p. 91-111.
- Attardo, S. (2017). Humor in language. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*, p. 1-16. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.342>
- Attardo, S. (2021). Humor and Cognitive linguistics. In: Wen, X., & Taylor, J. R. (eds.), *The Routledge Handbook of Cognitive Linguistics*. London: Routledge, p. 359-371.
- Claridge, C. (2010). *Hyperbole in English: A Corpus-based Study of Exaggeration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Colston, H. L. (2017). Irony and sarcasm. In: Attardo, S. (ed.), *The Routledge Handbook of Language and Humor*. London: Routledge, p. 238-249.
- Davies, G. (2019). Meet Boris Johnson: The UK's controversial new prime minister. *ABC News*. <https://abcnews.go.com/International/meet-boris-johnson-controversial-figure-uks-prime-minister/story?id=63861394>
- Dodds, L. (2022). Biographical writing. In: Pender, P., Smith, R. (eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Early Modern Women's Writing*. Palgrave Macmillan Cham. Living reference work. https://doi.org/10.1007/978-3-030-01537-4_105-3 <https://link.springer.com/referencework/10.1007/978-3-030-01537-4#affiliations>
- Johnson, B. (2015). *The Churchill Factor: How One Man Made History*. London: Hodder & Stoughton.
- Jiang, T., Li, H., & Hou, Y. (2019). Cultural differences in humor perception, usage, and implications. *Frontiers in Psychology*, 10, Article 123, p. 1-8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00123>
- Thaler, V. (2016). Varieties of worldplay. In: Knospe, S., Onysko, A., & Goth, M. (eds.), *Crossing Languages to Play with Words. Multidisciplinary Perspectives*. Berlin: De Gruyter, p. 47-63. <https://doi.org/10.1515/9783110465600>

Olga Vorobyova, Vitalii Shvets. Typology of humor-creating means in the biographical narrative (A study of Boris Johnson's "The Churchill Factor. How one man made history" and its Ukrainian translation). This paper addresses the ways of using humor in English biographical narrative and its Ukrainian translation to engage the reader to getting familiar with the book, to build a dialogue between the author and the reader as well as to fully characterize the protagonist. The paper claims that Boris Johnson's "The Churchill Factor. How one man made history" is a vivid example of the effective use of humorous techniques in a biographical narrative and its Ukrainian translation. Boris Johnson excels in utilizing humor as a tool of highlighting Churchill's weaknesses and strong points as a political leader and

an outstanding personality by keeping the balance between dramatic and funny episodes in the protagonist's life. The analysis proves that the main means of creating humor in the text under discussion are exaggeration and hyperbole, metaphorization, word play, and irony. The paper claims that Johnson's use of the above humor-producing techniques is effective for achieving several purposes. Along with engaging the readership's interest towards the book's content and further maintaining it, the humor-oriented narrative helps to humanize Churchill, making him more intelligible for the reader. Humor also facilitates conveying and interpreting complex ideas and motifs Churchill was guided by throughout his political career and daily life. The paper concludes by the reflections on how the use of humor-producing techniques influenced the construction of the author's axiological vision of the biography historical persona, which is suggested to the reader at large.

Key words: humor; biographical narrative; humor-based techniques; irony; metaphor; hyperbole.